
«Ніжний подих душі»

(Пісні Марусі Чурай: «Засвіт встали козаченьки»,
«Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю...»)

8 клас

Наталія Рябовол,

учитель української мови та літератури
НВО ЗОШ I–III ступенів № 24 – ЦДЮТ «Оберіг»
м. Кіровоград

Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю Марусі Чурай; осмислити значення пісні в житті українського народу; розвивати навички виразного читання, коментування й аналізу пісень; формувати естетичні смаки учнів; сприяти вихованню почуття прекрасного, бажання відроджувати й вивчати оригінальну пісенну спадщину українського народу.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портретне зображення Марусі Чурай, засоби ІКТ (відеопрезентація «Мальовничий край – Полтавщина»), дидактичний матеріал (картки), репродукція картини В. Маковського «Українська дівчина», аудіозаписи музичного твору П. Майбороди «Засвітали козаченьки», арії Наталки Полтавки з опери М. Лисенка «Наталка-Полтавка».

Епіграф: *Ця дівчина не просто так, Маруся.*

Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа.

Л. Костенко

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Психологічне налаштування учнів на урок

Слово вчителя. Українська пісня... Одна із святинь нашого народу, його найцінніший духовний скарб, гордість і краса. З давніх-давен славиться Україна піснями, які дбайливо, як найдорожча реліквія, передаються від покоління до покоління.

Михайло Стельмах писав, що пісня супроводжує українця все життя, бо не було значної події в житті народу, нема такого людського почуття, яке б не озвучалося в українській пісні чи ніжністю струни, чи рокотанням грому. Український народ створив так багато пісень, що, якби кожного дня вивчати одну нову пісню, на вивчення їх усіх не вистачило б цілого життя.

III. Актуалізація опорних знань

Бесіда.

Пригадайте, що ж таке пісня? (Словесно-музичний твір, призначений для співу.)

Як вона потрапила до людей? Як про це розповідається в українській народній творчості? (Учні розповідають легенду про пісню.)

Легенда про пісню

Якось Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці – любов до господарювання, німці – дисципліну і порядок, діти

Росії – владність, Польщі – здатність до торгівлі, італійці отримали хист до музики... Обдарувавши всіх, піднявся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнена у вишивану сорочку, руса коса переплетена синьою стрічкою, а на голові багрянний вінок з червоної калини.

– Хто ти? Чого плачеш? – запитав Господь.

– Я – Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролітої крові, пожеж. Сини мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються із вдів і сиріт, у своїй хаті нема правди і волі.

– Чого ж ти не підійшла до мене скоріше? Я всі таланти роздав. Як же зарадити твоєму горю?

Дівчина хотіла вже піти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її.

– Є в мене національний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це пісня.

Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притисла його до серця. Поклонилась низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

З тих пір зачаровує весь світ українська народна пісня.

Про що співається у піснях? (Про відвагу, волелюбність захисників народу, любов до рідної землі, про льодські почуття.)

Які пісні називаються народними? (Це фольклорні твори, які зберігаються в народній пам'яті і передаються з вуст в уста.)

А які пісні літературного походження? Наведіть приклади. (Це твори, що увійшли в народну словесність з професійної літератури; ті, що створив автор.)

З якими жанрами української народної пісні ви вже знайомі? (Історичні, родинно-побутові, календарно-обрядові, ліричні, жартівливі та інші.)

Чи впливає пісня на внутрішній стан її виконавця і того, хто слухає цей шедевр мистецтва? Як саме? (Так. Передає глибину почуттів людини, різноманітні настрої та вдачу, а також збагачує духовний світ.)

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

Слово вчителя. Інколи з давнини століть виринають постаті піснетворців, серед яких найвідомішою є поетеса Маруся Чурай. Її традиційно називають «дівчиною з легенди», бо реальність її існування поки що документально не підтверджено. (*Учитель звертає увагу учнів на портрет.*) Ім'я Марусі пов'язане з минулим Полтавщини, краєм з багатомітовою історією, мальовничою природою, чарівною піснею, мудрими, талановитими людьми. (*Перегляд відеопрезентації «Мальовничий край – Полтавщина».*)

Понад три століття лунають пісні Марусі Чурай на землі, даруючи людям неугасиму любов. Що означає слово «чурай»?

Словникова робота.

Чура (чурай) – зброєносець, гридень, вірний слуга.

Робота з епіграфом.

Слова сучасної української поетеси Л. Костенко є епіграфом уроку. Які ключові елементи можна виділити в ньому? (Голос наш, пісня, душа.)

Розкрийте їх зміст. Чому саме пісня й душа? (Душа – внутрішній, психологічний світ людини. Пісня допомагає зрозуміти глибину людської душі.)

V. Сприймання й засвоєння учнями навчального матеріалу

Слово вчителя про Саффо. Геніальна давньогрецька поетеса Саффо жила у VI столітті до н. е. У місті Мітілени, столиці острова Лесбос, вона заснувала «Дім

Муз» – своєрідну школу для дівчат, яких тут навчали музики, танців, співу, гарних манер, щоб у подальшому подружньому житті, у вихованні своїх дітей вони могли втілювати ідеали гармонії. У своїх творах Саффо пише про жінку як про особистість, яка має право на щастя. Основна тема творів Саффо – це кохання. Поетеса оспівує це почуття, яке дає жінці щастя і розпалює ревностю, наповнює життя радістю й отруює ненавистю. Найголовнішим для Саффо було зберегти чистоту душі у вирі почуттів. Це видавалося недосяжним ідеалом, але поетеса кожним своїм рядком доводила, що кохання має робити світ кращим, очищувати душу. Любов для Саффо – це радість і страждання, одкровення і найбільша таємниця. Легендарну піснярку Марусю Чурай часто називають українською Саффо. Хто ж така ця дівчина Маруся, яку порівнюють із давньогрецькою поетесою?

Випереджувальні завдання (робота в групах).

Учні об'єднуються в творчі групи.

I група – «Історики». Підготувати зв'язну розповідь про Визвольну війну українського народу, добу козащини та історію життя Марусі Чурай.

II група – «Дослідники». Підготувати повідомлення про творчість української піснетворки.

Повідомлення «істориків». Достовірні дані про українку з Полтави, яка складала чудові пісні, не збереглися, адже все знищила пожежа у цьому місті в 1658 році. Та пам'ять про Марусю Чурай народ зберіг у своїх легендах і переказах. Відомо, що народилася вона приблизно 1625 року на берегах чарівної Ворскли в сім'ї урядника Полтавського козацького полку Гордія Чурая. Був він хороброю та чесною людиною, брав участь у козацьких походах проти польської шляхти. Рятуючи Богдана Хмельницького від смерті, Чурай загинув. Маруся жила удвох із матір'ю в Полтаві. Зростала вона незвичайною дівчиною: дуже мрійливою та чуливою, з дивовижною фантазією й чудовим голосом, схильною до роздумів і складання пісень. Коли Маруся виросла, її полюбив реєстровий козак Полтавського полку Іван Іскра, проте не відкривав їй своїх почуттів, знаючи, що вона закохана в молодого козака Грицька Бобренка. Маруся була дівчиною з чарівною зовнішністю й добрим серцем. Вона мала чудовий голос і гарно співала пісні, які складала, і часто, навіть у звичайній розмові, викладала свої думки віршами.

Якою ви уявляєте Марусю Чурай? Порівняйте словесний портрет з образом українки на картині В. Маковського «Українська дівчина».

Як художник зобразив Марусю?

Які особливості портрета привертають увагу?

Учитель. В історичній повісті О. Шаховського «Маруся – малоросійська Сафо» говориться, що «чорні очі її горіли, як вогонь у кришталевій лампаді, обличчя було біле, як віск, стан високий і прямиий, як свічка, а голос... Ой, що то за голос був! Такого дзвінкого й солодкого співу не чувано навіть від київських бурлак». (В. Слободяник. «Українська Сафо»)

Навесні 1648 року почалася Визвольна війна українського народу проти панської Польщі під проводом Богдана Хмельницького. Пішов на цю війну і Грицько Бобренко. Саме тоді, вважають дослідники, Маруся склала пісню «Засвіт встали козаченьки» (варіант «Засвістали козаченьки»).

Прослуховування аудіозапису твору П. Майбороди «Засвістали козаченьки».

Бесіда.

Що ви уявляли, слухаючи пісню?

Які настрої передано у ній?

Чим вони викликані?

Учитель. Зовсім не так співала цю пісню Маруся Чурай. Вона співала її повільно, наповнюючи кожен рядок глибоким сумом і печаллю. Проникливо звучали перші рядки.

Робота над текстами пісень Марусі Чурай.

Виразне читання твору «Засвіт встали козаченьки» вчителем.

Бесіда.

Які почуття викликала у вас пісня?

Сформулюйте тему твору. (Зображення походу козаченьків, розлучення хлопця з матінкою та коханою.)

До якого різновиду належить пісня? (Жанр – літературна козацька пісня.)

Теорія літератури.

Літературна пісня – це твір, що увійшов у народну словесність з професійної літератури; той, що створив автор.

Назвіть основну думку пісні. (Для кожної родини є хвилюючим момент, коли син чи чоловік вирушають у військовий похід.)

Яка ідея пісні? (Звернення сина до матері, щоб вона прийняла його кохану як свою дитину.)

Повторне читання пісні учнями.

Робота над ідейно-художнім змістом пісні.

Бесіда за запитаннями:

Яку історичну епоху відображено у творі? Думку аргументуйте. (У цій пісні висвітлені події козацької доби XVI–XVII століть.)

Який загальний настрій твору?

Якої пори вирушали козаченьки в похід? (Засвіт, з полуночі.)

Чому саме о цій порі?

Чому плакала Маруся? Прокоментуйте її внутрішні почуття.

Хто заспокоює Марусю? (Автор.)

Чому саме автор заспокоює?

Опишіть внутрішній стан матінки, яка проводжала свого сина у далеку дорогу. Чи не марні її хвилювання?

Чому молодий козак не вірить, що він швидко повернеться з походу додому? (Бо кінь у воротах спіткнувся. Це народна прикмета, яка віщує біду, невдачу.)

З яким проханням син звертається до матінки? Якою є її реакція на це? (Просить прийняти Марусеньку як рідну. Мати докоряє синові тим, що невістка – це чужа дитина.)

Як цей твір пов'язаний з життєвою долею Марусі Чурай? (Навесні 1648 року пішов на цю війну і Грицько Бобренко. Саме тоді, вважають дослідники, Маруся склала пісню «Засвіт встали козаченьки».)

Художні особливості твору.

Як побудована пісня? (У формі діалогу.) Чому?

Які художні засоби наявні у творі?

(Епітети: «ясні очі», «мати... слізною проводжає», «кінь вороненький».)

Метафори: «стоїть місяць», «кінь спіткнувся», «година настала».

Зменшувально-пестливі слова: «козаченьки», «Марусенька», «миленького», «доріженьку», «синочку», «недоленьки», «матусенько».)

На що вказують зменшувально-пестливі слова?

Охарактеризуйте речення за синтаксичною будовою. (Переважають розповідні, спонукальні, ускладнені звертаннями, а також риторичні оклики та запитання.)

Звертання: «Прощай, милий мій синочку», «Ой рад би я, матусенько», «Яка ж би то, мій синочку».

Риторичні оклики: За чотири неділеньки Додому вертайся!

Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі!

Риторичне запитання: «Щоб чужая дитиночка за рідною стала?»)

Як ви поясните значну кількість художніх засобів і синтаксичних конструкцій у творі?

Повідомлення «дослідників».

Маруся Чурай, як тепер досліджено фольклористами, склала дуже багато пісень, більшість з яких уважають народними. У книжці Л.С. Кауфмана «Дівчина з легенди» зібрано 23 тексти пісень, мелодій до пісень, народні варіанти. Її образ знайшов відображення у творах Левка Боровиковського, Степана Руданського, Ольги Кобилянської, Володимира Самійленка, Михайла Старицького, Ліни Костенко та інших письменників. До історії життя Марусі Чурай також зверталися російськомовні літератори: Є. Озерська-Нельговська (історична поема «Маруся Чураївна»), О. Шаховський (повість «Маруся – малоросійська Сафо»). Серед цих творів провідне місце посідає, безперечно, віршований роман Л. Костенко, написаний у 70-ті роки й удостоєний Шевченківської премії 1987 року.

Маруся дуже сумувала за коханим. Не маючи від нього жодної звістки, вона ходила на прощу до Києво-Печерської лаври, щоб у молитві знайти заспокоєння. Свій смуток вилила у пісні «Віють вітри, віють буйні».

Робота над текстом пісні «Віють вітри, віють буйні».

Вчитель. Цю пісню згодом використав І. Котляревський у п'єсі «Наталка Полтавка». Пізніше Микола Лисенко створив геніальну однойменну національну оперу, яка й нині не сходить зі сцен театрів.

Прослуховування пісні в аудіозапису (арія Наталки Полтавки з опери М. Лисенка.)

Які почуття викликала у вас пісня?

Повторне читання пісні учнями (мовчки).

Дослідницька діяльність учнів у парах. Робота з картками.

Назва пісні	Тема	Ідея	Жанр	Основна думка	Художні особливості
«Віють вітри, віють буйні»					

Презентація дослідницької діяльності учнів на основі заповнення таблиці.

Тема. Відтворення страждань дівчини за своїм милим.

Ідея. Возвеличення щирого почуття кохання.

Жанр. Літературна пісня.

Основна думка. «Хто щасливий був часочок, про смерть не забуде».

Опрацювання ідейно-художнього змісту твору. (Здійснюється у ході презентації дослідницької діяльності учнів.) **Бесіда.**

Яких страждань зазнала героїня твору? З чим це пов'язано?

Охарактеризуйте внутрішній стан ліричної героїні. Чи можна сказати, що вона має ніжну душу? Поєднайте свою відповідь з темою уроку.

Чому в пісні порівнюється доля дівчини із самотньою билиною, що росте на полі?

Чому, на ваш погляд, Маруся Чураївна закінчує твір риторичним запитанням?

Чи побачить молодиця свого «чорнобривого»? Відповідь умотивуйте. З чим пов'язане її розлучення?

Чи схожа доля героїні твору з долею його автора? Свої висловлювання обґрунтуйте.

Чому героїня вважає, що її долі «завидують» люди? Як ви вважаєте, чи чує «чорнобривий» свою милу?

Висловіть свої припущення. Знайдіть докази в тексті.

Якою виступає у пісні природа? Які образи-символи використано у творі? (**Символ** – предмет чи слово, що умовно виражає сутність якогось явища. **Вітер** – символ швидкості, якоїсь звістки, шкоди, руйнації та водночас оновлення.)

Як описує автор вітер?

Чим незвичне таке змалювання?

Художні особливості твору.

Метафори: «віють вітри», «дерева гнуться».

Епітети: «щаслива билинка», «люте горе», «тяжко жити».

Риторичні запитання: «Чи щаслива ж та билинка, що росте на полі?», «Що на полі, що на пісках, без роси, на сонці?», «Де ти, милий, чорнобривий? Де ти?»

Риторичний оклик: «Озовися!»

Повідомлення «дослідників»

Повернувшись із війни, Гриць за наказом матері одружився з багатою й хазяйновитою дочкою осавули. З народних переказів ми дізнаємося, що Маруся не могла пережити зраду парубка і кинулася із греблі у Ворсклу, та її врятував Іван Іскра. Після цього дівчина тривалий час хворіла. Одужавши, пішла до подружки і несподівано зустріла там Гриця з молодою дружиною. Ревнощі, згадки про нездійснені дівочі мрії призвели до плану помсти, який Маруся виклала у пісні „Ой не ходи, Грицю”, а згодом втілила його в життя, отруївши зрадника.

За вбивство козака Марусю посадили до острогу. За рішенням суду дівчину мали стратити, проте Іван Іскра знову рятує її, привізши гетьманський наказ про помилування злочинниці в пам'ять заслуг і героїчної смерті батька дівчини та заради її чудових пісень.

Робота над текстом пісні «Ой не ходи, Грицю».

Виразне читання твору.

Яке враження справила на вас пісня?

Повторне читання пісні учнями (мовчки).

Дослідницька діяльність учнів у парах.

Заповнення таблиці.

Назва пісні	Тема	Ідея	Жанр	Основна думка	Художні особливості
«Ой не ходи, Грицю»					

Презентація дослідницької діяльності учнів на основі заповнення таблиці.

Тема. Відтворення трагічної долі Гриця через його нерозділене кохання.

Жанр. Драматична літературна пісня. Пісня-балада.

Ідея. Возвеличення почуття кохання, яке іноді внаслідок ревнощів становить загрозу життю.

Основна думка. «Нехай же Гриць двох не кохає».

Теорія літератури. Балада – (від фр. ballade – танцювати) – ліро-епічний твір з драматично напруженим сюжетом. Баладі властиві невелика кількість персонажів, підкреслена узагальненість, відсутність деталізації, стислість у викладі матеріалу, «магічна» музичність.

Словникова робота

Вечорниці – в українському дореволюційному селі восени та взимку – вечірні зібрання молоді, на яких у будні поряд із розвагами виконувалася певна робота, а в святкові – влаштовувалися гуляння.

Обговорення змісту пісні. Бесіда за запитаннями:

Як саме автор характеризує свою героїню? Знайдіть у тексті.

Дослідіть, як за допомогою образів природи відтворюється настрій головної героїні пісні «Ой не ходи, Грицю». Наведіть переконливі приклади.

Охарактеризуйте стосунки Марусі й Гриця?

Яким ви уявляєте Гриця? Чим саме, на ваш погляд, він подобався дівчатам?

Чи гідний був Гриць любові Марусі Чурай? Обґрунтуйте свою думку.

Чому кохання стало загрозою для життя героя?

Яке покарання отримала героїня від своєї матінки?

Чи можна вчинок дівчини вважати злочинним?

Відповідь вмотивуйте.

Приєм «Вільний мікрофон»: «Чи співчуваю я Грицеві?», «Чи можна виправдати кохання хлопця?»

Художні особливості твору.

Риторичне запитання: «Нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?»

Епітети: «дівчина-чарівниченька», «темная хата».

Метафора: «прийшла п'ятниця».

Риторичний оклик: «Що через тебе мене мати била!»

VI. Підсумки уроку

Бесіда.

Епіграфом сьогоднішнього уроку є слова сучасної української поетеси Л. Костенко. Як ви гадаєте, чому? (М. Чурай – своєрідний образ-символ, уособлення українського творця народної поезії, голос чарівної співачки допомагає відчутти душу української нації.)

Як ви розумієте зміст вислову: «Нижний подих душі». Пов'яжіть свою відповідь з образами Марусі Чурай і ліричної героїні її поезій. (Має тонку поетичну душу.)

Що із уроку ви візьмете з собою в життя? (Мотив поваги до історичного минулого, а також бажання відроджувати й вивчати оригінальну пісенну спадщину нашого народу.)

Заключне слово вчителя. Пісні Марусі Чурай і досі живуть у народі, еднають серця людей, зцілюють душі. Щирість Марусі, її чесність, самовідданість і незрадливе кохання притягують до себе, вражають глибиною висловленого почуття, якоюсь неземною ніжністю й добротою. Вчитуючись у прості й зворушливі слова пісень Марусі Чурай, ми віднаходимо золоті ключі мелодій, ніби чуємо її чарівний голос, переймаємо настроєм, відчуваємо дух українства. Ми бентежимося і стаємо кращими, чистішими, як її пісні.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів. Аргументація оцінок

VIII. Домашнє завдання

- Виразно читати й аналізувати пісні Марусі Чурай.
- Вивчити напам'ять пісню «Засвіт встали козаченьки».
- Розкрити зміст вислову: «Наша Україна дзвенить піснями». Свою думку варто пов'язати з темою та епіграфом уроку.

Література

- Возняк М. Історія української літератури: У 2 кн. / М. Возняк. – Львів : Світ, 1994. – Кн. друга. – 560 с.
- Гриценко О. Герої та знаменитості в українській культурі / О. Гриценко. – К. : УЦКД, 1999. – 352 с.
- Дівчина з легенди. Маруся Чурай: Пісні / Л. С. Кауфман (упоряд., підгот. текстів та післямова), М. Стельмах (передм.). – К. : Просвіта, 2005. – 120 с.
- Ковалів Ю. Літературознавчий словник-довідник / Ю. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
- Поезія: Ліна Костенко. Василь Симоненко. Олександр Олесь. Василь Стус. – [2-е вид. доп.] – К. : Наукова думка, 2002. – 272 с.
- Тлумачний словник української мови / Упоряд. В. Бусел, О. Дмитрієв. – К.– Ірпін, 2005. – 1728 с.
- Цимбалюк В. І. Українська література: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. І. Цимбалюк. – К. : Освіта, 2008. – 336 с.